

Maurice Halbwachs

Hafızanın Toplumsal Çerçevesi

Les cadres sociaux de la mémoire

Türkçe Söyleyen
Büşra Uçar

İçindekiler

Türkçe Baskıya Takdim (Thomas Hirsch)	9
Önsöz	15

Birinci Bölüm: Rüyalar ve Görsel Anılar

1. Geçmiş Yaşamımızdan Eksiksiz Sahneleri ya da Ayrıntılı	
Tabloları Rüyada Canlandıramayız	24
2. Uyanık Haldeki Düşünce Çerçevesi ile Rüya Çerçevesi	
Arasındaki Fark.....	39
3. Hafıza, geçmişi yeniden yaşatmaz, onu yeniden inşa eder	51
4. İncelemenin Özeti	62

İkinci Bölüm: Dil ve Hafıza

1. Toplumsal Düşüncenin Çerçevesi Hangi Biçimlerde	
Rüyaya Nüfuz Eder? Zaman ve Mekân	67
2. Dilin Rüyadaki Rolü	83
3. Afazi ve Zekâ: Afazi Hastalarında Görülen, Uzlaşım	
Dayalı Düşünce Bozuklukları ile İlgili.....	
Olarak Head'in Deneyleri	94
4. Özet	113

Üçüncü Bölüm: Geçmişin Yeniden İnşası

1. Yetişkinlerde Çocukluk Anılarının Deformasyonu	117
2. Çocukta ve Yetişkinde Düşüncenin ve	
Hafızanın Çerçevesi.....	128
3. Hafızanın Çerçevesi Anıların Yeniden Oluşmasını	
Nasıl Sağlar?.....	134
4. Yaşlılarda Hafıza ve Geçmiş Özlemi.....	140

Dördüncü Bölüm: Anıları Konumlandırmak

1. Anıları Tanımak ve Konumlandırmak: Konumlandırmada
Muhakemenin Rolü, Ortak İşaret Noktaları..... 153
2. En Yakın Geçmişteki Anıların Canlılığı ve Aşinalığı: Neden
Neredeyse Hepsini Hatırlarız 169
3. Çağrışım ve Konumlandırma: Farklı Kolektif Grupların
Her Biri Kolektif Hafızaların Dayanak Noktasıdır 183

Beşinci Bölüm: Ailenin Kolektif Hafızası

1. Kolektif Yaşamın Çerçevesi ve Aile Anıları 189
2. Aile ve Dinsel Grup, Aile ve Köylü Grubu: Aile Hislerinin
Özel Tabiatı 198
3. Akrabalık İlişkileri ve Ailenin Tarihi: Kişi İsimleri..... 207
4. Yeni Ailelerin Kurulması: Aile ve Diğer Gruplar 214

Altıncı Bölüm: Dinsel Kolektif Hafıza

1. Din, Halkların İlsel Tarihinin Efsaneye Dayalı.....
Yeniden Üretimidir; Eski İnançların Kalıntıları
Yeni Dinlerde Yaşar 227
2. Din Başka Hangi Anlamda Geçmiş Anıdır?
Hıristiyan Dini ve İsa'nın Çilesi, İlkel Hıristiyan Toplum,.....
Kilise ve Dünyevi Yaşam, Din Adamları ve Laikler..... 238
3. Kilisenin Dogmatik Geleneği ve Mistik Akımlar 254
4. Özet 273

Yedinci Bölüm: Toplumsal Sınıflar ve Gelenekleri

1. Soylu Değerler Sistemi ve Soylu Ailelerin Gelenekleri:.....
Unvanlar ve Görevler, Nesep Soyluluğu ve
Cüppe Soyluluğu 279
2. Mesleki Yaşam ve Toplumsal Yaşam: Sınıfsal Gelenekler
Toplumsal Bünyenin Hangi Kısımına Aktarılır? Görev ve
Servet Hafızası, Zenginliğin Toplumsal Olarak
Kıymetlendirilişi, Geleneksel Burjuva Sınıfı ve
İlerici Zenginler 301

3. Teknik Faaliyet Bölgesi ve Kişisel İlişkiler Bölgesi:	
Teknik ve Görev	328

Sekizinci Bölüm: Sonuç

1. Algı ve Kolektif Anılar: Hafızanın Toplumsal Çerçevesi ..	339
2. Kolektif Anılar Hem Genel Kavramlar Hem de Olay ve	
Kişi Temsilleridir	347
3. Hafıza ve Akıl: Gelenekler ve Fikirler	358

Takdim

Thomas Hirsch

“Hafıza çalışmalarının modern babası”¹ olarak Maurice Halbwachs, son zamanlarda sosyal bilimlerin klasik bir figürü haline geldi. Yeni baskılar, yorumlar ve çeviriler bu yeni duruma işaret etmektedir. İlk olarak 1925’te Alcan -felsefeyle ya da beşeri bilimlerle ilgilenenler için başvuru kaynağı olabilecek bir Fransız editördür- tarafından yayınlanan, o zamanlar 2000 nüsha basılan *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* ilk olarak Almancaya (1966) çevrildikten sonra, son yıllarda İngilizcede (1980), İtalyancada (1997), İspanyolcada (2004), Lehçede (2008) ve hatta Arapçada (2014) yayınlanmıştır -bu liste elbette eksiktir ve geniş kapsamlı değildir-.

Kitabın Türkiye’de basılması, 1877 doğumlu, felsefe eğitimi görmüş, ilk olarak Bergson’la ilgilenmiş, daha sonra François Simiand ve Émile Durkheim’in teşviki ve idaresiyle sosyolojiye geçmiş olan -bu arada sosyalizme yönelmiş ve Yüzbaşı Dreyfus davasına da katılmıştır- Halbwachs’ı, meslektaşlarından ve arkadaşlarından biri olan, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü’nün (Halbwachs, 1930lu yıllar boyunca pek çok kez, arkadaşını zi-

1 Tarihçi François Hartog’un ifadesidir: *Croire en l’histoire*, Paris, Flammarion, 2013.

yarete geldiğinde, buranın kütüphanesine giderdi) ilk müdürü Albert Gabriel'in yerleştiği ülkeye bağlayan bu özel bağa da ayrıca yansımaktadır. 1942'de, *L'Année sociologique*'in -ilk adımlarını bu dergide atmış ve bu derginin redaksiyon sekreterliğini yapmıştır- mirasçısı *Annales sociologiques*'te yayınlanan, İstanbul nüfusunun gelişimi hakkındaki çalışmasıyla dikkat çeken bu bağ, Halbwachs'ın *Kolektif Psikoloji* derslerinden birinin 1939'da *Is [Revue turque de morale ou de sociologie]* dergisinde "L'expression des émotions dans la société" adıyla yayınlanmasında olduğu gibi, hem kişisel hem de entelektüel düzeyde göze çarpmaktadır. (Ancak en azından Fransız'da, bu ilişkiler çok az belgelenebilmiştir.) Nitekim Halbwachs, her ikisi de İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Ömer Lütfi Barkan ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu eski öğrencileri olarak tanıtmaktaydı.²

Hafızanın Toplumsal Çerçevesi'nin farklı ülkelerdeki art arda gelen baskıları, ona tek bir yön verme amacı için yapılacak her girişimin önüne geçmektedir. Elbette bu, bir metnin, farklı okuyucuların nezdinde -1920li yılların Fransız psikologları, 1960lı yılların Alman sosyologları, 1980li yılların Fransız ya da Amerikalı tarihçileri ve şimdi de 2010lu yılların Türk öğrencileri ve araştırmacıları-, onların beklentilerine ve meselelerine göre dönüşüm geçirebilme ve yenilenme kapasitesidir. Bir esere, "klasik" statüsünü verebilecek olan şey de bu kapasitedir. Bu anlamda her okuma pekâlâ performatif ve yaratıcı bir edimdir; bu ise hikâyesini yazabileceğimiz başka bir konudur.

Yine de, ilk kez "Travaux de *L'Année Sociologique*" (o zamanlar Durkheim'in yeğeni Marcel Mauss tarafından yönetiliyordu) derlemesinin ilk sayfasında başlığı atılmış olan bu çalışmanın, yayınevine ilk gittiği sırada Halbwachs'ın gözünde sahip olduğu anlamı kavramak imkânsız değil. "Bana göre", diye yazıyor Mauss 24 Haziran 1924'te, elyazmasını editöre yolladıktan son-

2 Bkz: M. Halbwachs "La population d'Istanbul depuis un siècle", *Annales sociologiques*, Seri: E, Fasikül: 3-4, 1942, s. 18. M. Halbwachs, "L'expression des émotions dans la société", *Is*, cilt V, 1939, s. 42-59.

ra, “bu kitap, Durkheim’in son kitabının ulaştığı sonuçla, yani Durkheim’in zekâ ve kategoriler kuramıyla ilgili.”³ Öte yandan Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* ile aynı anda *Les Origines du sentiment religieux d’après Durkheim* isimli kısa bir eser yayınlıyor. -Bu çalışmada, Durkheim’in *Dinsel Hayatın İlk- sel Biçimleri* başlıklı eserinin (1912) ve burada geliştirilen, düşünce çerçevesinin toplumsal karakteriyle ilişkili tezin, “şimdi- den daha geniş bir kitle tarafından tanınmayı ve üzerinde düşün- nülmeyi” hak eden, “mümkün olduğu kadar eksiksiz” bir özetini sunuyor.⁴ Bu küçük kitabın, Halbwachs’ın yabancı dillere çevri- len (1927’de İspanyolcaya) ilk metni olduğunu da göz önünde bulunduralım. Halbwachs’ın ünü öncelikle, “Fransız sosyoloji ekolü” olarak adlandırılan ekolün kurucu düşüncelerini kitlelere yayan kişi olarak belirmiştir.

Durkheim’in etnograf W. B. Spencer ve F. J. Gillen’in ça- lışmalarına dayanan Avustralya’daki dinler ve totem sistemi hakkındaki monografisinden, Bergson’un metafiziğiyle kelime kelime mukayeseye başlayan, hatırlamanın bireysel ve kolektif koşulları hakkında yazılmış denemeye giden yolda, açıkça söy- lemek gerekirse ilk bakışta aşikâr olan hiçbir yan yok. Ne var ki bu iki eser aslında, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*’nden otuz yıl önce *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*’nın (1895) başlattığı giri- şimin içinde yer alıyor.

O zamanlar, bir sosyoloji yöntemi bağlamında temel mesele, bu yeni bilimi, toplumsal bir gerçeklik ve özerk açıklama düzeni olarak var ederek titiz bir biçimde kurmaktı. Toplumsal olgula- rın tanımını yeniden ele alalım mesela: Davranma, düşünme, hissetme biçimleri, ancak ve ancak başka toplumsal olgularla açıklanır ve dolayısıyla da toplumsal olanın tek bilimine bağlı-

3 Lettre du 24 juin 1924: Collège de France, fonds Marcel Mauss, MAS 5.70.

4 M. Halbwachs, *Les Origines du sentiment religieux d’après Durkheim*, Paris, Stock, 1925, s.5-6; É. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, Alcan, 1912.

dırlar; psikolojik ya da fizyolojik değerlendirmelere indirgenemezler. Toplumsal sadece toplumsal olanla açıklamak, toplumsalın nüfuzunu mekanik bir biçimde genişletir: *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri*, sadece dine dair değil aynı zamanda akıl ve bilgiye dair sosyolojik bir kuram öne sürerek bu genişlemeye damgasını vurur. Bizatihi düşünce çerçevelerimiz (zaman, mekân, vs. kavramları), felsefi dilde “kategoriler”, ait olduğumuz topluma bağlıdır. Bu şekilde Durkheim, “tümüyle zihinsel yaşama dair yeni bir anlayış”⁵, “bir araştırma programı” geliştirir. Bu araştırma programı şiddetli bir biçimde tartışılmalı da Maurice Halbwachs 1918’de, bu yolun “takip edilmesi gereken”⁶ yol olduğunu not eder.

Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde, psikoloji ve sosyoloji arasındaki tartışmaya geri dönülürken, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* tam da bu noktada kendini gösterir. Durkheim’in *İntihar*’da yaptığı gibi Halbwachs da (ki daha sonra Durkheim’in bu temel çalışmasının dikkat çeken bir revizyonunu gerçekleştirmişti⁷), sosyolojinin nüfuz sahasını insanın total bilimi olarak temellendirmek amacıyla, en bireysel görünebilecek çok önemli bir deneyim alanını sosyolojik bir biçimde ele alır. İster deneysel çalışmalarda tecrübî olsun, isterse de metafiziği yenilemenin öncüsü, psikologlara ya da sosyologlara göre hafıza bireyin kalbini teşkil eder. Bergson “bilinç öncelikle hafıza demektir” derken Henri Piéron, “hafızanın alanı, tümüyle zihinsel yaşamın alanıdır” diye belirtir.⁸ Kitabın ilk bölümlerinde Maurice Halbwachs’ın tüm ispat çabası da, bir rüya analizinden yola çıkarak hafızanın, geçmişe ait dönemlerin bireysel olarak muhafazası

5 Filozof Roger Lacombe’un ifadesidir: “La thèse sociologique en psychologie”, *Revue de métaphysique et de morale*, cilt XXXIII, sayı: 3, 1926, s. 364.

6 M. Halbwachs, “La doctrine d’Émile Durkheim”, *Revue philosophique*, cilt LXXXV, 1918, s. 383.

7 M. Halbwachs, *Les Causes du suicide*, Paris, Alcan, 1930. É. Durkheim, *Le Suicide*, Paris, Alcan, 1897.

8 H. Piéron, “La mémoire”, *Journal de psychologie normale et pathologique*, cilt XV, 1918, s. 242; H. Bergson, *L’Énergie spirituelle*, Paris, Alcan, 1919, s. 5.

değil, bunların bir yeniden üretimi olduğudur. Diğer bir ifadeyle Halbwachs, geçmişin, yaşanan an içerisinde, bireyin ait olduğu gruplara bağlı toplumsal çerçevelerin yardımıyla yeniden üretildiğini ortaya koymayı hedefler. Bu şekilde toplumsal, bireyselliği oluşturan şeyin kalbine kadar izini bırakır. Daha geniş bir bakış açısına göre, toplumsal sadece bireylere dayatılan bir kısıtlama değildir: “İnsanların toplamı bizden daha güçlü bir hakikat, bizden tüm bireysel tercihlerimizi kurban etmemizi isteyen bir tür spritüel Moloch değildir sadece: Burada duygusal yaşamımızın, deneyimlerimizin ve düşüncelerimizin kaynağını görürüz.”⁹ Başka bir deyişle, birey toplumla karşı karşıya değildir, aksine, her şeyden haberdardır, toplumun bir ifadesidir.

Peki, hafızaların yeniden inşa edilmelerini sağlayan bu çerçevelerin doğası nedir? Burada, kitabın iki kısmı birbiriyile ilişkili: Bu çerçeveler bizzat anılardır, ama şu ya da bu toplumsal gruba has kolektif anılardır -“ve bu, basit bir metafor değildir”. Halbwachs’ı toplumsal grupların çeşitliliği açısından Durkheim’den ayıran bu uyarı, onun ilk ve daimi ilgi alanı olarak okunmalıdır. Halbwachs burada, sınıf aidiyetinin; “ihtiyaçlarımızı”, düşünme ve harcamalarımızı düzenleme biçimlerimizi belirleme yolları üzerine yazan bir düşünüre dönüşür. “Verili olan, eşsiz bir toplum değildir, grupların toplumdur” diye belirtcektir daha sonra.¹⁰ Bu şekilde, toplumsala dair düşüncesi birleşimsel bir biçim alır. Bir yandan her toplum, toplumsal grupların birleşimidir; diğer yandan her bireyin bireysel özgüllüğü, nihai olarak farklı gruplarda eşzamanlı ya da art arda gelen aidiyetleriyle açıklanır.¹¹ Buradan, her bireyin ortak araçlardan

9 M. Halbwachs, elinizdeki kitap, s. 149.

10 M. Halbwachs, “La loi en sociologie” (1933), *Classes sociales et morphologie* içinde, Paris, Éditions de Minuit, 1972, s. 326. Ayrıca bkz.: M. Halbwachs, *La Classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*, Paris, Alcan, 1912.

11 Bireysel özgüllük hakkındaki bu düşünce, 1925’te yayınlanan kitabında, bilhassa hafıza hakkında yazdığı ve öldükten sonra yayınlanan kitabında (M. Halbwachs, *La Mémoire collective* [1949], Paris, Albin Michel, 1997) ve

-kolektif hafızalardan- aynı payı almadığı sonucu çıkar: Bireysel hafıza, benzersiz bir birleşimin sonucudur.

Hafızanın toplumsal çerçevelerinin, hafıza dolayımıyla kapsadığı toplumsalın düşüncesi böyledir. Beklendiği gibi, verimli bir yazar olan Halbwachs bu kitaba asıl kitabı gözüyle bakmaktadır; aynı zamanda en çok tartışılmış ve hakkında en çok ihtilafa düşülmüş kitabı da budur. Yüzyılın ilk yarısının Fransız sosyologları arasında, bireyin toplumsal olarak açıklamasını en ileriye taşımış kişi odur. Dolayısıyla Pierre Bourdieu'nün Halbwachs'ı gerçek bir öncül olarak görmesinde şaşılacak bir şey yok.¹²

Halbwachs'ın kuramsal meselelerinin, ne onun için ne de Durkheim'e bağlı diğer sosyologlar için, sadece bilimsel denecek bir yanının olmadığını eklemek uygun düşecektir. İnsanın toplumsal doğasını anlamak, toplumsal grupların işleyişini, toplumla birleşmelerini çözümlmek; toplumu rasyonel olarak yeniden oluşturmaya, onu daha çok toplumsal adalete doğru sevk etmeye koyulmak anlamına geliyordu. İnsan biliminin amacı, onun deyimiyile, “ekonomin gelişimini, artan zenginliklerin en iyi şekilde paylaşılmasıyla uzlaştırmak”, “mutluluk arayışını toplumsal biçimlerde düzenlemek”ti.¹³ Aynı tutku, çağdaşı olan ilk Türk sosyologlarını da cesaretlendiriyordu: Halbwachs'ı, kuramlarını ve görüşlerini gayet iyi biliyorlardı ve onu o zamanlar Fransızca okuyorlardı. Bugünkü ardıllarının ise Halbwachs'ı Türkçe okuyabilecek olmaları ziyadesiyle mutluluk verici.

kolektif psikoloji hakkında yakın zamanda yayınlanmış olan bir dersinde (M.Halbwachs, *La Psychologie collective*, Paris, Flammarion, 2015) geliştirmiştir.

12 Bkz: P. Bourdieu “L'assassinat de Maurice Halbwachs”, *La Liberté de l'esprit*, sayı: 16, 1987, s. 161-168.

13 M. Halbwachs, “Analyse des mobiles dominants qui orientent l'activité des individus dans la vie sociale”, *Analyse des mobiles dominants qui orientent l'activité des individus dans la vie sociale* içinde, Bruxelles, Institut de sociologie Solvay, cilt I, 1938, s.209-210.